

MŰEMLÉK- VÉDELEM

LXII. évf.

2018

6. szám

Ára: 900 Ft

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM FOLYÓIRATA

LXII. évf.

2018

6. szám

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Bozóki Lajos, Galik Gábor, Krähling János, Ritoók Pál,
Újlaki Zsuzsánna, Velladics Márta, Veöreös András

Főszerkesztő: Vukoszávyev Zorán

Szerkesztőségi asszisztens: Lengyel Zita

Szerkesztőség: Miniszterelnökség – Társadalmi és Örökségvédelmi Ügyekért Felelős Helyettes Államtitkárság –
Kulturális Örökségvédelmi és Kiemelt Fejlesztési Főosztály
1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.

Telefon: 795-3273, e-mail: zita.lengyel2@me.gov.hu

Előfizetésben terjeszti az Építészeti Tájékoztatási Központ Kft. Előfizetési díj 2018. évre: 5000,- Ft
Példányonként megvásárolható az ÉTK Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.) és bizományosoknál
(FUGA; TERC Kft.; Írók boltja). Egy szám ára: 900,- Ft

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

Bódyné Máthé Ildikó: Adalékok és párhuzamok a kisbéri plébánia, egykori vendégfogadó épületének történetéhez / <i>Additions and parallels to the history of the parsonage, a former inn, in Kisbér</i>	381
Bozóki Lajos – Bíró László: Gondolatok Bélapátfalva apátsági templomáról / <i>Reflections on the abbey church of Bélapátfalva</i>	393
Bazsó Gábor – Mándl Evelin: Polgári lakáskultúra az 1920-as évek elején – Löffler Béla négy háza / <i>Bourgeois housing culture in the early 1920s – Four houses of Béla Löffler</i>	411
Prakfalvi Endre – Tarjányi Viktória: A Pécs-postavölgyi Szent László római katolikus templom / <i>St. Ladislaus Roman Catholic church in Pécs-postavölgy</i>	426
Rekonstruált műemlékvédelem / <i>Reconstructing monument-protection</i>	
Vukoszávyev Zorán: A váraszói templom 1964. évi helyreállítása / <i>Reconstruction works on the romanesque church of Váraszó in 1964.</i>	437
Jelentés / <i>Report</i>	
Tóth Árpád: Főnixmadárként feltámadó szakrális tér a budai szerbek püspöki templomából / <i>Sacred space resurrecting as a Phoenix bird from the episcopal church of the Buda</i>	447
Vukoszávyev Zorán: Az elrendelt pillanatról – egy templom megújulása kapcsán / <i>On the moment ordained – in connection with the renewal of a church</i>	451

A folyóirat tanulmányai lektoráltak.

*A borítón a Táncsics M. utca 1. aulájának északi falán lévő mozaik (Domanovszky Endre, 1971),
a belső borítón az utca felőli lépcsőház fordulójában lévő falikárpit látható (Thúry Mária, 1973)*

Lapalapító: Miniszterelnökség

A folyóirat az Építészeti Tájékoztatási Központ Kft. gondozásában készül

Felelős vezető: Mohr László ügyvezető igazgató

Kiadói szerkesztő: Karácsony Tiborné kiadóvezető

1074 Budapest, Hársfa u. 21. Telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkft.hu

Tipográfia: WOW Stúdió Kft.

Nyomdai munkák: Séd Nyomdaipari Kft.

Azonossági szám: 9/2019

INDEX: 25 585 ISSN: 0541-2439

A VÁRASZÓI ROMÁNKORI TEMPLOM 1964. ÉVI HELYREÁLLÍTÁSA

Vukoszavlyev Zorán PhD

Okleveles építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. Egyetemi docens a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. Kortárs építészettel, korszerű örökségvédelemmel, műemlékvédelemmel foglalkozik, műemléki tervezési szaktanácsadó. 2015-2017 között a Miniszterelnökség (Forster Központ) Műemléki Tanácsadó Testületének elnöke. 2017-18 között a Miniszterelnökség Kulturális Örökségvédelmi és Kiemelt Fejlesztési Főosztály helyettes vezetője, a Műemléki és Régészeti Osztály vezetője. A Műemlékvédelem tudományos szakfolyóirat főszerkesztője.

e-mail: zorán.vukoszavlyev@gmail.com

RECONSTRUCTION WORKS ON THE ROMANESQUE CHURCH OF VÁRASZÓ IN 1964.

By the work of monument preservation, more and more unknown values of our architecture from the period of the Árpád dynasty have come to light from below the layers of destruction, oblivion, and conversions of later centuries, enriching the image of the medieval architectural culture in Hungary. Prior to the restoration, the state of the 12th century church of Váraszó, a hidden mining settlement in Heves county did not reveal much of the building being a gem of the Romanesque architecture in Hungary. Some parts were demolished in the 18th century and the carved stones were used as masonry stones; the church was extended and repaired several times, then the wall cracked in 1912 so the church was closed, and finally it burnt down in 1948. The National Inspectorate of Cultural Heritage has addressed the issue of restoration already in 1958, but it was only in 1963 that the actual works were started with the on-site exploration and research work of Ferenc Erdei architect and Béla Kovács archaeologist. As a result, it was found that the western side of the church was a Baroque extension, mostly built of stones from the demolition of the Romanesque cornice and the western front wall. In the course of the research, these parts were dismantled stone course by stone course, and about 150 carved stones were removed that had originally been part of the main cornice of the nave and the sanctuary, the southern gate, windows, vault ribs and other places. After careful selection, identification and examination of these parts, the original condition of the building could be reconstructed.

Thanks to the architectural-creative work performed with a complex vision, the restoration was theoretically well-grounded and carried out in parallel with international trends. The distinctive intention of the Venice Charter is reflected in the decision of using brick replacements and placing the stone fragments to their supposed original place in accordance with the principles of “anastylosis”, while boldly dismantling the major Baroque additions to the (most possibly) 12th century church, and creating the authentic single-nave, semicircle apse and south entrance church form known from the discussed period. So, the work in Váraszó was one of the courageous works of the glory days of monument preservation, where the architect leading the reconstruction used large-scale interventions, at the same time, carried out almost everything in a verifiable way. With the help of analogies, and, in particular, by using the stone fragments found on site, it was possible to create a verifiable medieval shape. The cornice elements were put to their original place, the southern entrance was reopened by building the Romanesque portal, and the western gable without opening was rebuilt at its original location. A scenic collage – literally. At some places, the original stones had to be replaced – this is how the beautiful flat brick used by monument preservation of the era appeared on the façade. The architect, however, did not rebuild the vault the shape of which was not fully verifiable, but left it open, so the roof structure of archaic lines can be seen from below. By preserving the physical existence of the values and the authenticity of the additions, a masterful patchwork was created: from a distance it is a compact medieval ensemble, and when getting closer, it is an architectural gem rich of details carrying the beauty of today's craftsmanship.

„A műemlékvédelem munkája Árpád-kori építészetiünk egyre több ismeretlen értékét hozta napvilágra a pusztulás, feledés és a későbbi századok átépítésének rétegei alól s ezzel egyre gazdagabb lesz az a kép, amely középkori építészeti kultúránk arculatáról ma élénk rajzolódik. Az eldugott Heves megyei kis bányászközség: Váraszó, XII. századi eredetű templomának ránkmaradt állapota nem sokat árult el a restaurálás előtt abból, hogy románkori építészetiünk egyik gyöngyszeme rejtőzik benne. A XVIII. században egyes részeit lebontották és a faragott köveket falazóként használva, megtoldották, többször javították, majd 1912-ben fala megrepedt és ezért bezárták, végül 1948-ban leégett.

Az OMF már 1958-ban foglalkozott a helyreállítás kérdésével, de ez végül is csak 1963-ban indult meg Erdei Ferenc építész és Kovács Béla régész helyszíni feltáró és kutatómunkájával. Ennek eredményeképpen megállapították, hogy a templomocska nyugati oldala barokk-kori toldás, amely jórészt a románkori főpárkány és nyugati homlokfal lebontásából származó kövekből épült. A kutatás során ezeket a részeket kősoronként elbontották és végeredményben mintegy 150 db faragott követ szedtek ki belőlük, amelyek a hajó és

1. kép Váraszó, római katolikus templom. Az épület homlokzata délkelet felől a helyreállítás után. 1967. OMvH Fotótár, ltsz. 89.142. neg. Fotó: Dobos Lajos. Közli: Sedlmayr, 1994. 117.

a szentély főpárkányából, a déli kapuból, ablakokból, ill. boltozati bordákból és egyéb helyekről származtak. Ezek gondos összeválogatása, azonosítása, felmérése után rekonstruálni lehetett az épület eredeti állapotát (1. kép).

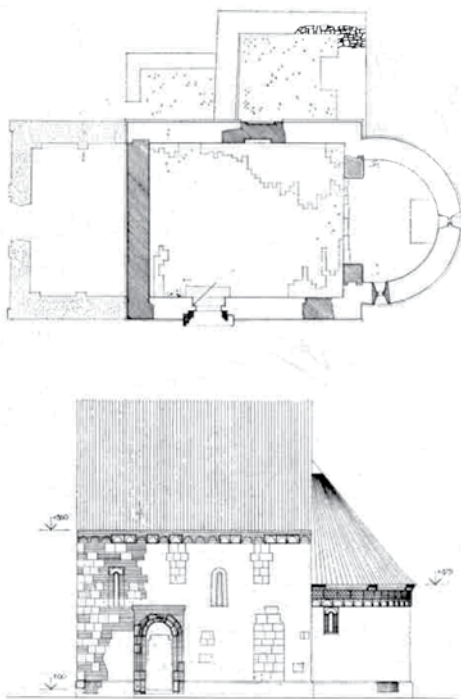
A helyreállítás során a templom visszakapta románkori tömeghatását, és az eredeti kövek visszahelyezésével kialakították főpárkányát, valamint a feltárt déli kapu bélést, megnyitották román ablakait. A hiányzó nyugati zárófal visszaépítéséhez és a barokk korban tört nyílások befalazásához ugyancsak eredeti kváderköveket használtak fel, amelyeket előzőleg rétegmagasságok szerint osztályoztak. A helyreállított architektikus részletek és kváderkövek hiányát külön e célra gyártott 4 cm vastag téglából egészítették ki. A téгла-anyag használata műemlék-helyreállításoknál az utóbbi években háttérbe szorult, épp ezért igen örvendetes, hogy ez az aprólékos gondnal minden részletében finoman megoldott helyreállítás feltámasztotta és újra igazolta ezt a technikát. A téгла és kő részek együttes hatása mind színben, mind textúrában igen artisztikus, s egyben egyértelműen leolvashatóvá teszi a mai kiegészítések helyeit és mértékét. A belső térben csak a diadalív kiegészítésére került sor, sem a boltozatokat, sem a karzatokat nem állították vissza. Az üres fedélszékkal lefedett templomtér nyers kőfalaival – helyenként freskomaradványokkal, kikévelt betonpadlójában úsztatott régi téglalaborlat-részletekkel egyszerűségében is hatásos, hiteles és élményt keltő. A feltárt körütfalak szárazon rakott felmagasítása a templom eredeti környezete is kirajzolódott és Örsi Károly jó érzékkel megoldott kertészeti kialakításával az épület méltó keretet kapott.

A méreteiben kis munka a megoldás módszerességét, felfogását és építészeti kultúráját tekintve egyike az utóbbi évek figyelemreméltóbb műemlék-helyreállításainak. (Horler Miklós)¹ (2. kép).

A „Nemzeti múltunknak vannak századai, amelyekből egy sort nyelvünkön nem vagyunk képesek felmutatni, míg ugyanazon századból magas műveltségi állapotot tanúsító számos műemlékiünk maradt ránk.” A magyar művészettörténet-kutatás atyjának, *Ipolyi Arnold*nak tulajdonított mondat a kultúra-továbbmentő püspök MTA-székfoglalóján hangzott el, mintegy összeggezve annak az áldozatos munkának az értelmét, mely a 19. században (nem csak politikai megfontolásból) elindult. A magyar műemlékvédelem 1872-es bizottsági, és 1881-ben törvényileg rendezett létrejötté, majd tudatos (anyagi) támo-

gatása mellett indulhatott meg a fontosnak vélt történeti korszakok és épülettípusok kutatása és reprezentatív helyreállítása – leginkább purista módszerekkel. Nem tulajdoníthatunk eléggé nagy jelentőséget az első világégésnek a hazai örökségvédelem történetében – de az egészen egyértelmű, hogy a történeti korokhoz fűződő lelki viszonyban meghatározó változást hozott az első világháborút lezáró nemzetközi egyezmények sora. Kelet-Közép-Európa térképe átrajzolódott – és ez a hazai szemléletet is jelentősen befolyásoló úrt teremtett. A magyar építészettörténeti emlékháttér egy meghatározó korszakából, a középkorból (is, de legfőképp) érzékelhető hiátus keletkezett. Szinte hónapra pontosan közel száz esztendeje, hogy *dr. (Kismarty-) Lechner Jenő* közreadta jegyzékét, mind a kettévágott, mind az új határon túl teljes egészében rekedt vármegyék „*fenntartandó műemlékeinek*” jegyzékéeként.² Ami a 20. század első évtizedeiben még csak politikai rémálom, az a második világháborúval egyetemben véglegesedett – a magyar identitás meghatározó emlékei országhatárokon kívülre kerültek. Persze divatos ezt ma (is) átpolitizálással illetni, vagy egyszerűen csak botorságból ideológiai magyarázkodással (megkísérelni) elértékteleníteni, de talán éppen a nemzeti örökség gondolata kétségkívül jogosan, hogy nem természetéből fakadóan igenis identitás alapú és néphez (annak egyénéhez, közösségéhez, népcsoportjához és a nemzethez) kötődő. De tekintjük akár a kibontakozást jelentő első félvszázadot, de ugyanúgy a rákövetkezőt is: a fő sorodor alapvetően szakmai.

Ezen szakmai alapon tehát léteztek kurzusok, melyek egy-egy téma vagy épp korszak kutatását, így emlékeit fókuszpontba emelték. Míg az első világháború évtizede és az azt követő kettő ezért jelentősen a kora-kereszténység és klasszika régészet, és – nyilvánvalóan – eredetkutatás alapján az államalapítás rétegeit tapogatta le (bizony nem eltakargatva, de) identitás-meghatározás jelleggel, addig a nagy háború utáni időszaknak is megvolt a maga (szakmai (!) alapú) princípiuma. Elsőként természetesen a nagy összeírást jelentő emlék-kataszter. Majd az „*egy város/falu, egy régió*” (és valamiképp mégiscsak egy korszak) didaktikus programja, a városiasodást mutató jellemzően középkori (és nem különben „hűség”) Sopron és a jól megfoghatóan népi reprezentáló Hollókő, a közmegegyezéssel jól lehatárolható (turisztikailag is persze felkapni kívánt) Balatonfelvidék (és nem csak ott, de általános is a középkori templomok).³ Ismert persze

2. kép alaprajz és homlokzat rajza.

Közl: Horler, 1965. 52.

a (korszakunkhoz egyre közelebb kerülve már) budai vár „*hatalmi és polgári*” negyedei helyreállításának története – annak minden felhangjával egyetemben. A vidék vonatkozásában pedig ott vannak a nemzeti identitáshoz jól kötődő város tematikus megújításának szándéka (mi pénzből predesztinált küzdelmeivel együtt). Ne feledjük, hogy eközben szervezetépítés is zajlik – előbb Budapest, majd országos vonatkozásban Horler Miklós nagyszerű generalisszimusz szakmai potenciáljának alapjairól. Az OMF felállításával a fővárosi „*minta*” kitágul és hamarost a „*Táncsicsban*” műterem-rendszerben építész, régész és művészettörténész kutató (majd-mindjárt a kivitelezéssel is összeforrv) alkot egységben. Az egyensúlyi helyzet (szakmai és működésbeli elvekre is vonatkoztatva) lendületét a fiatalokba vetett hit átfogó alapvetése csak tetézte: sokan vetették Horler fejére az újoncok bevetésének túlzó hangsúlyozását, de ez az időszak (most már a kései ötvenes és hatvanas évekre fordulva) az alkotói pályájukon dinamikus teljesítményű, és egyszerre nagyfokú komplexitásra is törekvő

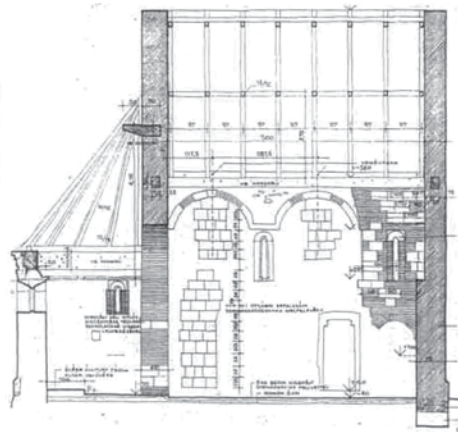
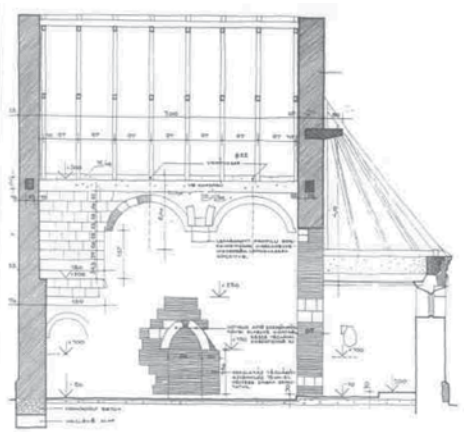
3. kép Talált állapot a leégés után, a helyreállítást megelőző romos állapot

személyiségek neveldejévé vált. A műemlékes geneológiát³ elhagyva emeljük csak ki egyfelől *Farkasdy Zoltán*, de egyként *Mendele Ferenc*, *Erdei Ferenc* (csak elértünk hozzá is...) és *Koppány Tibor*, *Sedlmayr János*, *Nagypál Judit*, *Ferenczy Károly*, *Pusztai Ilona*, *Vladár Ágnes* személyét.

Az 1960-as évek a nemzetközileg is jegyzett magyarországi helyreállítások időszak. Már tucatnyi helyszínen folyt a nagy vár és közintézmény-felújítási program (de még előttünk a minden terhelést felülmúló kastélyprogram). A szakma figyelme a kisebb emlékek, a jól megfogható és (végső soron ez is számít) látványos gyorsasággal is véghezvihető helyreállítások felé fordult. Így a középkori, Árpád-kori falusi templomok felé is – ami *Gerő László* hagyományos érdeklődése és Horler korszak iránti elkötelezett-

4. kép Kicsinységében is összetett

5-6. kép A helyreállított templom hosszmeteszetei a belső hosszoldali fal nézetével.
Közli: Deák-Sedlmayr-Császár, 1993. 26.

sége miatt prioritásba kerülhetett. Mintegy 200 épület újult meg másfél évtized alatt, melyekből *Erdei Ferenc* (1933-1986)⁵ építész-alkotói munkájának köszönhető a városzói a nemzetközi trendekkel párhuzamosan jött létre. A helyreállítás évében, 1964-ben deklarált Velencei Karta teoretikus alapjaival detektálhatóan egybevágó elvek mentén haladt Erdei, amikor megkülönböztető szándékkal téglát használt pótlásként, és az „*anastylosis*” logikájának megfelelően rakta (véltően) jó helyre a megtalált kötőredékeket. Szellemi együttállásról van szó. Az '58-ban megkezdett, *Kovács Béla* és *Gergelyffy András* vezette régészeti kutatás (már ekkor ott állt a tojáshejas újonc Erdei is a romoknál) egy új együttműködési korszak nyitánya több szempontból is. A „*műtermes*” intenzív együttgondolkodás hazai módszertana „*rakta kőről-kőre össze*” a szakrális épületet. Amihez a korstílusra visszafordító szemlélet is kellett, hogy minden utóbb ráakódott réteget visszabontasson a közös megegyezésen, tehát kutató és alkotó konszenzusos döntéssel létrejött elv mentén, végül is a mégiscsak döntéshozó szerepben álló építész által meghatározva. Erdei (poszt-purista alapossggal) bátran bontotta vissza tehát a 12. században – valószínűsíthetően annak közepén – épült templom jelentős késő-barokk és 19. századi bővítményeit és stílus-tisztán megalkotta a korszakban megismertté vált egyhajós, félkörapszisos, déli bejáratos templomformát.

„*A múlt szellemi üzenetét hordozó monumentális alkotások a népek évszázados hagyománya-*

inak élő tanúi a jelenkor számára.” – fogalmaz az 1964-es Velencei Karta. Az alapvetően a „*konzerválás és restaurálás*” fogalmaira és általános módszereire iránymutatást megfogalmazó rövid dokumentum etikai megfontolásból élt számos ajánlással, mégis sokat támadott „*szabályzatként*” vált ismertté, pedig passzusait kevesen ismerték igazán. (Sőt sajnos: vállalhatatlan tudatlansággal kevesen ismerik igazán ma (!) is.) Nem kellett sok mindennek történnie Váraszón, és nem is történt sok minden. Gyorsan jegyezzük meg ugyanakkor: teljességgel végigvihető egység tudott létrejönni. Részben az anyagi források figyelembevételével, részben a komplexitásra törekvő hivatástudatból: nem csak a templom, de erődítés-hangulatú körítő-fala és tereprendezés mellett tájrendezéssel is felérő mikrokörnyezeti beavatkozások is megvalósultak, mely utóbbiak arányos adagolása *Örsi Károlynak* köszönhető.

„*Kicsinységében is összetett, egyedülálló feladat*”⁶ – összegzi az Erdei munkásságából korai munkaként kiemelten bemutatott városzói feladatot Sedlmayr az építésre emlékező kiállítás kapcsán írt visszaemlékezésében.⁷ Hát, nem sok mindenből dolgozhatott a tervező: hajó és apszis, nagyon legyalultan, ki-kikandikáló mélyebb rétegekkel (3-4. kép). Persze innen szép nyerni. A visszabontások folyamatában szép rendjén előkerülő kövek, a (fal)kutatásokból kiolvasható nyomok, formatani tudás és alaki érzékenység, valamint egy csipetnyi jó arányérzék (5-6. kép). A kövekből nyíláskeretezés és ívsoros-fogazatos párkány, a rejtettségből feltárt béliet-mintából

7. kép Teljes ívsoros párkányzat – anastylosis

8. kép Lábazat és párkány téglakiegészítéssel

újabb ablak-béletek, lábazat és záróelemek fogalmazódtak meg (7-9. kép). A keleti apszis felől, ahol szinte teljességgel megállapítható volt a forma, nyugat felé haladva a téglakiegészítések átveszik a formaalkotó szerepet és a komplettírozó textúra-képzést (10. kép). Sőt itt már inkább fakturális kompozíció bontakozik ki, melynek kicsinységében is monumentális megjelenése a nyugati – nyílás nélküli – oromzatos falon nagyon átütő erejű (11. kép). Persze a legprecízebb és emocionális érzékenységet is súroló finomságú megoldásokat a faragott lapos-tégla alkalmazásával visszaidézett déli kapuzat és a téglás ívsorok adják (12-13. kép). Mi jöhet még ezután – szinte borzongva lép be a látogató a csöppnyi térbe (14. kép). Művelt ember nem élcelődik, de a megoldatlan részletek szembejönnek. A tömeget komplex formára kiegészítő gondolkodásmód a síkok tiszta kiépítésével logikusan végigjárható út volt, de mintha sem kőanyag, sem

9. kép Komplettírozott felület

10. kép Faktúrába átfolyó

11. kép A nyugati oromzati fal monumentalitása és egyszerre szerethető részletezettsége

12. kép Minden érthető – miként állt össze a déli kapuzat

13. kép Síkot adó és faragott lapos-tégla

14. kép Keleti apszis, itt még teljességgel jelentkező belső forma

15. kép Lapszerűnek ható vékony tető, masszív vastag falak

16. kép Bonyolult, mérnöki, túlzóan didaktikus dél-nyugati falsík-orgia

valós szándék nem állt volna fenn a beltér homogén befejezésére. A boltvállak indítása és a boltozati mezők csatlakozása jelzésértékű, mégsem találunk folytatást, mintha ebben a döntés a hipotézis terébe lépett volna át, vált tilossá a kiteljesítés (15. kép). Vaskos vasbeton koszorú fogad bennünket – valóban, a háznak állnia kell, de semmi nem indokolja sem a síkváltásokat, sem a nyersesség ennyire őszinte megfogalmazását. Mert amennyire konstruktóri feladatnak tűnik ez, annyira szerkezet-formálásilag alultervezettnak látszik a szarufás tető vékony fa elemeivel (16. kép). A keleti oltárapszisban még gondossággal kezelve fut körbe, de a nyugati oromzati fal tagozódása, falvastagságának didaktikus mérnöki őszintesége már esztétikai dimenziókat sérteni tűnő. Érzelmi telítettség, karta-szellem és didaktika – mesteri alkotás (17-18. kép).

A hőskor bátor munkáinak egyike a váraszoói templomépítés, ahol nagy mértékű beavatkozásokkal, ugyanakkor jószerivel mindent igazolható módon alkotott meg a helyreállítást vezető építész. Talán a belsőben elcsúszott az önmagával szembeni következetesség mértékletességével. Középkori formája hihető – bár láthatjuk, hogy műveltségből adódó tervezés által kibontott a végleges vonalazású formája. A párkányelemek

17. kép Logikus és szerethető

helyükre kerültek, a déli bejárat újból megnyitásra és békletes kapuzata megépítésre került, a nyílás nélküli nyugati oromfal eredeti helyén újr épült (19. kép). Festői kollázs – szó szerint. Az eredeti köveket kipótolni kellett – így jöhetett a korszak gyönyörű műemléki lapos-téglája. Az értékek fizikai létének és a hozzátételek hitelességének megőrzésével mesterei patchwork alakult ki: távolról középkorisan kompakt, közelről mai építőmesterei szépségű részletekkel gazdag. A Velencei Karta „in-time” manifesztuma.

Az illusztrációk a jelölt publikációkból kerültek felhasználásra, a fotókat a szerző készítette.

JEGYZETEK

1. A glossza hagyományaitól eltérően ez alkalommal nem tudtuk a szerző saját írásával bemutatni a műemléki helyreállítást – a közel száz munkát jegyző alkotó e korai munkájáról nem írt. Ezért adjuk közre a korszakot meghatározó „idősb kollektív” bemutatását, mely (korszakra jellemzően) építőművészeti folyóiratban jelenhetett meg: Horler Miklós: Várászó, románkori templomrom helyreállítása.

18. kép Igazi középkori falusi templom

Tervező: Erdei Ferenc (OMF). *Magyar építőművészet* 1965/4. 52-53.

2. „A Műemlékek Országos Bizottságának” kezdetű, 1919. február hó 21 napján kelt jegyzék. Közreadja: Kismarty-Lechner Jenő (1878-1962) Kismarty-Lechner Lóránd (1883-1963). Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának és a BTM Kiscelli Múzeumának kiállítása (Katalógus). Szerk.: Hadik András, Pusztai László, Ritoók Pál. Budapest 1990-1991. 87-94. (Már csak építészváltából sem tudja megtagadni magát a szerző, amikor kiemeli, hogy a „szakmai lista” teljességre törekvése, de még időleges egyenletessége is tiszteletre méltó (a listázó hiátus-bevallásával egyetemben is) – ami azonban még inkább érdekes, hogy miként válik e korai lista emlékhanyaga Kismarty-Lechner Jenő munkásságának fejlődési potenciáljával korrelálóvá és relevánssá: a felvidéki pártázatos reneszánsz a műegyetemi magán tanár egyéni védjegyévé vált hamarost.)
3. Lásd a szakmai kiemelés és hitelesítést a Dávid Ferencel készült interjúban: A régi Soprontól a Parisienne-ig – Dávid Ferenc művészettörténész a műemlékvédelem fénykoráról és ahogyan azóta működik. (Szerző: Gréczy Emőke) *Múzeumcafé* 47.
4. Úgysem tudnák komplexebben összefoglalni, mint a kortárs „külsős” rálátással bíró – már többször citált – Hajnóczy, aki ráadásul az összhangzatot vlamai

19. kép Manifesztum

bámulatos módon vezet vissza az alapos építésetörténeti műveltség átadásának fázisaira, lásd tehát: Hajnóczi Gyula: Az építész szerepe a magyar műemlékek védelmében, helyreállításában és gondozásában – Kísérlet az Országos Műemléki Felügyelőség építész tervező tevékenységének – s e tevékenység változásainak – jellemzésére. *Építés - építészettudomány* 20. évf. (1989) 1-2. sz. 235-256.

5. *Erdei Ferenc Ybl díjas építész életműve. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása* (Katalógus). Szerk.: Deák Zoltán, Sedlmayr János, dr. Császár László. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 1993. U.o. 116.
7. Sedlmayr János: Erdei Ferenc építész munkássága. Kiállítás az OMvH aulájában. *Műemlékvédelmi Szemle* 1994/2. 113-120.

AUS DEM INHALT

Ildikó Bódyiné Máthé: Ergänzungen und Parallelen zur Geschichte des ehemaligen Gasthofs, heute der Pfarrei Kisbér

Das Gebäude der Pfarrei in Kisbér steht am städtebaulich und stadtbildlich bedeutendsten Ort des Stadtzentrums, in der Kreuzung zwei Hauptlinien, an einem historisch entwickelten Platz, neben der am Ende des 18. Jahrhundert, 1783 errichteten römisch-katholischen Kirche. Das Gebäude wurde zum Zeitpunkt des Baus der Kirche vom Gasthof zur Pfarrei umgebaut, also es ist ein früheres Gebäude. Das barocke Raum- und Gewölbesystem aus dem 18. Jahrhundert blieb erhalten und maßgeblich trotz späterer Umgestaltungen. Ihre Größe, das Gewichtsverhältnis der kleineren öffentlichen Gebäude der Barockzeit, ihres Gewölbesystem, der Keller und das Erdgeschoss bewahren ihre Hauptelemente aus der Bauzeit. Ihre Besonderheit ist, dass der Brunnen im Keller, der dem ehemaligen Gasthof diente, und der ehemalige Wasserlift, der das Wasser vom Brunnen zum ehemaligen Schenk, das heißt zum südwestlichen Eckzimmer des heutigen Erdgeschoss‘ führte, erhalten geblieben ist. Der Umbau zu Beginn des 20. Jahrhunderts verwischte das barocke Raumsystem nicht unumkehrbar, und bereicherte das Gebäude heute mit schützenden architektonischen Einzelheiten. Ihre ehemalige Bedeutung zeigt die Lage, die Größe und die verwendeten baufesten Stoffen (Ziegel). Weitere Informationen über dem mehrperiodischen Gebäude. 381

Lajos Bozóki – László Bíró: Gedanken über die Abteikirche von Belpátfalva

Die Forschung der Abteikirche von Belpátfalva ist bis heute unvollständig, es ist in mehreren Punkten nicht beruhigend geklärt, immerhin die geplante denkmalpflegerische Restaurierung der Kirche, beziehungsweise ihre Zurücksetzung in die Mittelalter (De-Barockisierung?, Re- Mediävalisierung) wirft solche theoretische Fragen auf, ob es absoluter denkmalpflegerische Wert gibt, beziehungsweise ob den „Antiken-Wert“ von Riegel vom denkmalpflegerischen Wert abziehen kann, und ob wenn etwas „nur Antiken-Wert“ hat, ist es schon nicht wirklich Wert? Muss man das bisherige Wertsystem revidieren und kann man der nachherige barock architektonische Zusatz wertlos sein gegen die als absoluten Wert behandelte mittelalterliche Architektur? Ist es möglich, im Namen der retrospektiven Rekonstruktion des mittelalterlichen Kunstwollens Gebäudeteile aus der Barockzeit und aus dem 19. Jahrhundert, die Empore, die Sakristei (so die Gewölben auch?), beziehungsweise die Einrichtungsstücke aufzuopfern? Wird der denkmalpflegerische Wert einer historischen Einrichtung durch ihre historisch-ästhetische Qualität oder ihr Verhältnis zur Erinnerung an die universelle Kunst beeinflusst? Die im 19. Jahrhundert aufgeworfenen theoretischen Fragen scheinen wieder aktuell zu sein, und es stellt sich die Frage, ob István Möller's 1925 formulierter wiederherstellender Ansatz „Alle Zeitalter sollten in ihren unveränderten Authentizität belassen und respektiert werden.“ noch aktuell ist? 393

Gábor Bazsó – Evelin Mándl: Wohnkultur der Bürger am Anfang des 1920-er Jahres – Vier Häuser von Béla Löffler

In unserem Artikel möchten wir auf die Interieure des 20. Jahrhunderts aufmerksam machen und ein wahres Juwel präsentieren, das im Kreis der Architekten und Kunsthistoriker noch nicht bekannt war. Das Interieur in der Kartács Straße repräsentiert auch einen der herausragenden Architekten und Innenarchitekten der Jahrhundertwende, Béla Löfflers spätes Werk in Ungarn.

Das Haus in der Kartács Straße ist im Vergleich zu Béla Löfflers früheren Werken der Jahrhundertwende zurückhaltender und zeigt nicht nur den individuellen Geschmack des Bauherrn, sondern auch den allgemeinen Einstellungswandel der Nachkriegszeit. Für einen Teil der Gesellschaft waren die fröhlichen Friedenszeiten mit den historischen Stilen verbunden, und statt sezessionistischer Bestrebungen wollten sie es zurück. Die Architekten, die zuvor zu den verschiedenen Strängen des Jugendstils gehörten, bewegte sich nach dem Neo-Barock, der zum provinziellen barock Formen und Einzelheiten aus der Zeit Maria Theresia und Joseph II. erinnert. Die beiden Erkerfenster an der Hauptfassade, das Eingangstor und die Anwendung von Girlanden des Hauses in Angyalvöld erinnern an die Atmosphäre der Barockstädte wie Gyöngyös. Der Eingang, aber auch die aufkommenden geometrischen Motive und Detailformen sind individuelle Kompositionen im Verständnis des

Art-Deco-Stils. Die Innenräume der Kartács Straße sind sowohl in ihrer Unversehrtheit als auch in der Anzahl der erhaltenen Elemente herausragend. Das Gebäude, sowohl außen als auch innen, repräsentiert perfekt den ehemaligen Lebensraum einer Ära und seiner Industriellen. 411

Endre Prákfalvi – Viktória Tarjányi: Sankt Ladislaus Kirche, Pécs, Postavölgy

Nach dem Entwurfsprogramm wurde die römisch-katholische Kirche von Pécs, Postavölgy anstelle des liquidierten Friedhofs in Balokány-liget gebaut und musste sich ihrer Größe anpassen. Das Maßkriterium bildete das Rückgrat der nicht kodifizierten, aber streng einzuhaltenden Kriterien des Landeskirchenamtes (AEH): Der Bau einer neuen Kirche wurde mit der Ersetzung einer alten Kirche mit gleichen Grundfläche gestattet. Der Auftrag für die Gestaltung von Architektur- und Inneneinrichtungen wurde schließlich von József Getto gewonnen. Die Kirche ist herausragendes Werk des Lebenswerks von József Getto und es kann man auch zu den Hauptwerken unserer sakralen Architektur während des Sozialismus zählen. Der Architekt kehrte zum Geist seinem zwei Jahrzehnten früheren konstruktivistischen Gebäudes, zum meteorologischen Observatorium auf dem Misina-Dach zurück. Der ästhetische Wert des Sankt Ladislaus Kirche beruht auf der Struktur, dem logisch erweiterten Raum- und Massenbildung. Aus der Geschichte des Gebäudes ist bekannt, dass der Auftraggeber und der Architekt auf der klassischen Weise arbeiteten zusammen, so entstand ein Domus Dei mit solchen Werten, die das Gebäude in Postavölgy zu einem herausragenden Stück ungarischer Architektur machen. 426

Zoran Vukosavljev: Die Restaurierung der romanischen Kirche in Várszó im Jahr 1964

Die Arbeit des Denkmalschutzes brachte immer mehrere Werte unserer Architektur aus der Árpád-Zeit ans Licht unter den Schichten des Untergangs, der Vergessenheit und der Umbauten späterer Zeiten, und damit wird das Bild, das über dem Antlitz unserer Kultur unserer mittelalterlichen Architektur vor uns kommt, immer reicher. Die Überreste der Kirche aus dem 12. Jahrhundert in Várszó, die verborgene, kleine Bergbaugemeinde im Komitat Heves, ließ bevor der Restaurierung nicht viel davon merken, dass sie eine der Edelsteine unserer romanischen Architektur ist. Im 19. Jahrhundert wurden einige von ihrer Teile abgerissen und sie wurde drangestückelt mit der Verwendung der geschnitzten Steine als Mauersteine, sie wurde mehrmals repariert, dann 1912 ihrer Mauer wurde gerissen, darum wurde sie geschlossen, zuletzt wurde sie 1948 abgebrannt. Das OMF beschäftigte sich schon 1958 mit der Frage der Restaurierung, doch erst 1963 begannen die Forschungs- und Erkundungsarbeiten des Architekten Ferenc Erdei und des Archäologen Béla Kovács. Als Ergebnis bestimmten sie, dass die Westseite der Kirche ein Zusatz aus der Barockzeit ist, der größtenteils aus den Steinen, die aus dem Abriss des romanischen Gelson und der westlichen Schildmauer stammen, besteht. Im Laufe der Forschung wurden diese Teile reihenweise abgerissen, und letztendlich wurden ungefähr 150 geschnitzte Steine aus ihnen herausgenommen, die aus dem Gelson des Schiffes und des Chors, aus dem südlichen Tor, aus den Fenstern, beziehungsweise aus den Gewölberippen und aus anderen Orten stammten. Nach sorgfältiger Auswahl, Identifizierung und Bewertung dieser konnte der ursprüngliche Zustand des Gebäudes wiederhergestellt werden. 437

Árpád Tóth: Sakraler Raum, der als Phönixvogel aus dem Bischofstempel der Ofener Serben aufersteht

Serbische Kathedrale in Tabán – Die Ausstellung Die Erinnerung an die vermisste „Rác“- Stadt im Burgmuseum des Budapester Historischen Museums

Die Rezension konzentriert sich auf die serbische Kathedrale von Tabán, ein religiöses Zentrum der modernen Serben in Ungarn. Die Kirche, die das Hauptthema der Ausstellung ist, wurde während der Belagerung der Hauptstadt 1945 beschädigt und 1949 wurde die Kirche, die man wahrscheinlich noch restaurieren könnten, aus politischen Gründen von der stalinistischen Diktatur abgerissen. Heute steht auf ihrem Platz der Ofener Ausgang der Elisabethbrücke. Die identitätsbildende Kraft der Lokalität und die kulturelle, sprachliche Vielfalt ist seit der Großen Französischen Revolution massiv zerstört worden: Die Vielfalt, die jemals Europa kennzeichnete, wurde durch den Staat geführt und durch kulturellen Homogenisierungsmaßnahmen reduziert. Im Untergang von Tabán oder Óbuda manifestierte sich die Dampfwalze der ungehemmten Moderne, die von der Natur und der Natur gestalteten historischen Prozessen immer mehr entfernende menschliche Zivilisation kennzeichnet. Mit der Umgestaltung der Siedlungsstruktur auf industrieller Stufe verschwanden auch die Gemeinden im klassischen Sinne. Über die Interaktivität dieser Ausstellung hinaus bietet sie eine Art Zeitreise für den Museumsbesucher, der auch mit den ethnischen, kulturellen und menschlichen Antlitz des historischen Tabán trifft. 447

Vukosavljev Zorán: Über dem prädestinierten Moment – die Erneuerung einer Kirche

2015 wurde als Antwort auf die Herausforderung der Bedeutung der Momente das denkmalpflegerische Programm (wieder) auf den Weg gebracht, das im Erhalt und in der Erneuerung der Kultur im Karpatenbecken engagiert ist, und dessen grenzüberschreitende Säule in der Betreuung der Teleki László Stiftung der Römer Flóris Plan ist. Im Rahmen des Programms konnten die auf hohem professionellen Niveau bereitgestellten theoretischen Arbeiten von Architekten, die mit Denkmälern beschäftigen, Archäologen, Forscher und Restauratoren an vielen Orten dankbar der Arbeit von Maurer, Zimmerer, Dachdecker und Restauratoren mit der Absicht der Weitergabe unserer Kultur

verwirklicht werden. Die Gegenwart einer Gemeinde ist immer an einen bestimmten Ort und an (vergangenen) Ereignissen mit Perspektiven gebunden. Dazu, dass eine Gemeinde, eine Volksgemeinschaft, ein Volkes ihrer Existenz selbst empfinden und seiner Identität selbst bestimmen kann, sind die besiedelte Raum und die erfahrene Zeit notwendig. Es ist Zeit zu handeln.451